

HARIS DERVIŠEVIĆ I AIDA SMALBEGOVIĆ
(Sarajevo)

SECIRANJE PORTRETA MEHMED-PAŠE I FERHAD-PAŠE SOKOLOVIĆA

Sažetak

Odnos između evropskog zapada i osmanskog istoka najčešće se analizirao kroz političku historiju, dok se malo prostora ustupalo analizi međusobne kulturalne politike. Očit primjer toga su portreti Osmanlija načinjeni rukom evropskih umjetnika, a najpoznatiji je svakako portret sultana Mehmeda II venecijanskog slikara Gentile Bellinija. Osim sultana diljem Evrope nastaju portreti sultanija, članova sultanske porodice i sultanske svite. U ovom radu odabrana su dva portreta zasigurno dvojice najpoznatijih Osmanlija XVI stoljeća – Mehmed-paše Sokolovića i Ferhat-paše Sokolovića. Cilj rada je osvjedočiti historiju umjetnosti kao malo korišteno oruđe u rekonstrukciji društvene i političke zbilje odnosa evropskih država i Osmanlija.

Ključne riječi: Mehmed-paša Sokolović, Ferhat-paša Sokolović, portretisanje, Osmanlije i Evropa

Prestižna aukcijska kuća Sotheby's predstavila je 24. aprila 2013. godine u Londonu tri stotine jedan predmet islamske civilizacijske provini-jencije.¹ Između iluminarnih Mushafa, minijaturama ukrašenih rukopisa, keramičkih posuda iz XIII stoljeća, svoje mjesto našao je portret Mehmed-paše Sokolovića. Prema podacima koje je Sotheby's ponudio, portret velikog vezira Osmanskog carstva prodan je za 4.375,00 £ (5.132,00 €). Inače ovaj prikaz Sokolovića nekada je bio dio knjige *Der Aller Durchleuchtigsten und Grossmächtigen Kayser [...] Königen und*

¹ *Arts of the Islamic World*, 24 April 2013, 10:00 am, London (<http://www.sothebys.com/en/auctions/2013/arts-of-the-islamic-world-113220.html#&page=all&sort=lotSortNum-asc&viewMode=list&lot=146&scroll=35277>) (29.8.2017.).

*Ertzhertzen*² s početka XVII stoljeća. Čini se zanimljivim spomenuti da je u junu iste godine Christie's, druga svjetski poznata aukcijska kuća, u Njujorku ponudila i prodala za 10.000,00 \$ (8.315,00 €) spomenutu knjigu *Der Aller Durchlechtigsten [...] u cjelini*.³ Sa željom da Sotheby's i Christie's nastave uspješno poslovati ovdje se nećemo dalje zadržavati na aukcijama, nego će se nastojati utvrditi vjerodostojnost portreta velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića.

(sl. 1) Dominicus Custos i Giovanni Battista Fontana,
*Portret Mehmed-paše Sokolovića, 1603.*⁴

- ² Jakob Schrenck von Notzing, *Der aller durchlechtigsten und großmächtigen Kayser, durchlechtigsten unnd großmächtigen Königen & Ertzhertzen, durchlechtigsten und hochgebornen Fürsten, wie auch Grafen, Herrn vom Adel, und anderer trefflicher berühmter Kriegshelden, die entweder selbst General und Feldtobristen in namhaften Feldzügen gewest, oder aber sonst hohe und ansehnliche Befelch getragen, warhafftige Bildnussen, und kurtze Beschreibungen ihrer so wol in Fridts – als Kriegßzeiten verrichten fürnembsen thaten und handlungen...*, Augsburg, Daniel Baur, [1603.]; Knjiga se nalazi u Nacionalnoj biblioteci u Varšavi (Biblioteka Narodowa) (Inv. br: A.696/G.XVII/V-3) (<https://polona.pl/item/311035/0/>) (15.9.2017.).
- ³ Christie's, Lot 693, Sale 2800, 20. juni 2013, Njujork (<http://www.christies.com/lotfinder/books-manuscripts/schrenck-von-notzing-jacob-der-5698585-details.aspx>) (15.9.2017.).
- ⁴ Portret preuzet iz: Jakob Schrenck von Notzing, *Der aller durchlechtigsten und großmächtigen Kayser [...]*, [1603.], fol. 89b. (Polona, Digitalni repozitorij) (<https://polona.pl/item/311035/89>) (15.9.2017.).

Rečeno je da prikaz Sokolovića potiče iz knjige *Der Aller Durchleuchtigsten und Grossmächtigen Kayser [...]* štampane 1603. godine (sl. 1). Pisac djela je bavarski plemić Jacob Schrenck von Notzing (1539-1612), koji je spomenuto djelo prvotno završio na latinskom 1601. godine,⁵ da bi se dvije godine poslije štampao spomenuti njemački prijevod. Nastanak djela inicirao je habsburški nadvojvoda Ferdinand II Tirolski (1529-1595) koji je svom sekretaru, spomenutom Jacobu von Notzingu, naložio pisanje vodiča kroz svoju privatnu zbirku oružja i oklopa znamenitih ličnosti. *Der Aller Durchleuchtigsten und Grossmächtigen Kayser [...]* smatra se prvim ozbiljnijim katalogom neke zbirke, a poznat je i pod nazivom *Armamentarium heroicum*. Sadrži stotinu dvadeset pet biografija poznatih velikana s kraja XVII stoljeća. U biti životopisi su u drugom planu i tekst zauzima ulogu *passepourtouta*, jer su portreti velikaša s prikazom njihovog oružja ono što je suštinski važno u ovom katalogu. Ferdinand II najviše se zanimao za historiju te je iz želje za vizualiziranjem hobija sakupio preko hiljadu portreta plemića i plemkinja.⁶ Habsburški nadvojvoda je pored portreta bio strastveni kolekcionar oružja koje je svoje mjesto našlo u dvorcu Ambras nedaleko od Innsbruka, odnosno u zbirci *Oružje heroja (Heldenrüstkammer)*. Kako je naprijed kazano tekst unutar *Armamentarium heroicuma* napisao je Notzing, dok je za gravure zaslužan Dominicus Custos (1550/59-1615) koji je portrete načinio na osnovu slika Giovannia Battistae Fontanae (1541-1587). Carevi Friedrich III, Maximilian I, Maximilian II, Charles V, Ferdinand I, kraljevi Charles IX, François I, vojvode Giovanni i Cosmo de Medici, te osmanski sultan Sulejman Kanuni i veliki vezir Mehmet-paša Sokolović samo su neki od portreta koji krase ovo izuzetno djelo. Nažalost Ferdinand II Tirolski nije dočekao vidjeti kraj projekta jer je preminuo šest godina prije štampanja prvog izdanja, onog na latinskom.

Kolekcija oružja nadvojvode Ferdinanda II Tirolskog prenešena je 1806. godine u Beč kao carska privatna kolekcija, a danas čini integralni dio bečkog Kunsthistorisches muzeja.⁷ Dio zbirke predstavljen je u originalnom ambijentu – Ambras dvorcu u Innsbuku.

⁵ Jakob Schrenck von Notzing: *Augustissimorum imperatorum, serenissimorum regum, atque archiducum, illustrissimorum principum, nec non comitum, baronum, nobilium aliorumque clarissimorum virorum ... verissimae imagines, et rerum ab ipsis domi, forisque gestarum succinctae descriptiones...* Innsbruck, Ioannes Agricola [Hans Baur], 1601.

⁶ Marina Belozerskaya, *Luxury Arts of the Renaissance*. Getty Publications, 2005, 135.

⁷ *History of the collection*, "During the Napoleonic occupations, the Ambras Collection went to Vienna in 1806 as private property of the emperor and was uni-

TRAGOM PORTRETA MEHMED-PAŠE SOKOLOVIĆA

Dva su ključna umjetnika zaslužna za likovne prikaze u katalogu *Armamentarium heroicum*, italijanski slikar Giovanni Battista Fontana koji je načinio crteže, to jeste predloške, na osnovu kojih je flamanski slikar i graver Dominicus Custos načinio portrete. Ostavljajući po strani likovnu valorizaciju, nameće se pitanje vjerodostojnosti portreta velikog vezira Osmanskog carstva Mehmed-paše Sokolovića. Ključna ličnost za sklanjanje vela s portreta Mehmed-paše je spomenuti italijanski slikar Giovanni Battista Fontana.

Prema dostupnim podacima Giovanni Battista Fontana rođen je 1541. godine u Ali nedaleko od Verone. Nije poznato kod koga je učio slikarstvo, premda je očigledan utjecaj venecijanske škole u maniru Titiana i Paola Veronesa, odnosno slikarstva Parmigianina. Najraniji pouzdani izvori upućuju da je od 1562. godine bio u službi cara svetog Rimskog carstva Ferdinanda I (1503-1564), a potom od 1572. godine u službi njegovog sina nadvojvode od Tirola, odnosno Ferdinanda II.⁸ Kako je nadvojvoda bio ljubitelj venecijanske renesanse te Palma Vecchia, Titiana, Tintorettoa, Sansovina i Andrea Mantegne potpuno je razumljivo zašto je angažovao Fontanu. Njegova brojna djela su sačuvana, a najznačajnijim se smatra *Alegorija noćnog neba* (*Allegorie des Sternenhimmels*), slika duga 21m i široka 9,3m, koju je završio 1584. godine.⁹ Djelo se još uvijek se nalazi *in situ* u Ambras dvorcu. Fontana je umro 1587. godine u četrdeset šestoj godini života u Innsbuku.

Venecija je ključni trag koji povezuje ovog italijanskog slikara i Mehmed-pašu Sokolovića, jer je za razliku od drugih evropskih država jedina u kontinuitetu imala stalne diplomatske i trgovačke veze s Konstantinopoljem od osmanskog osvajanja 1453. godine. Uvjetno kazano

ted with the collection holdings described above. In 1889, the Weapons Collection was opened as the first collection of the K. K. Kunsthistorisches Hofmuseum. After the end of the monarchy at the conclusion of the First World War in 1918, the Kunsthistorische Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses (Art-Historical Collections of the All-Highest Imperial House) passed into the ownership of the Republic of Austria.", (<https://www.khm.at/en/visit/collections/imperial-armoury/history-of-the-collection/>), (29.8.2017.).

⁸ Hans Albrecht von Derschau, *Verzeichniss der seltenen Kunst-Sammlungen [...] Schmidmer*, 1825, 209.

⁹ Heinrich Hammer, *Die Entwicklung der barocken Deckenmalerei in Tirol*. Strassburg, 1912, 69; Josef Hirn, *Erzherzog Ferdinand II. von Tirol: Geschichte seiner Regierung und seiner Länder*, vol. 1. Innsbruck, 1885, 377.

dobri bilateralni odnosi bili su razlogom da venecijanski slikar Gentile Bellini naslika čuveni portret sultana Mehmeda II Fatiha 1480. godine. Svoje istanbulsko iskustvo Bellini je ponavljao na drugim djelima te je tako na slikama gdje je želio dočarati Bliski istok prikazivao ljude odjevene u osmanske nošnje. On nije bio jedini evropski umjetnik inspirisan sultanima, pa je tako Titian naslikao *Sulejmana Veličanstvenog* 1543. godine, Hans Eworth *Sulejmana Veličanstvenog na konju* 1549. godine, a Veronese *Bajazida I* 1575. godine. Za razliku od Bellinija niko od spomenutih nikada nije bio u Istanbulu niti su imali priliku vidjeti sultana. Osmalije su bile dobro upoznate s postojanjem sultanskih portreta u Veneciji, što je bio razlog što je veliki vezir Mehmed-paša Sokolović nekoliko puta preko *baila* Niccole Barbariga tražio da mu se portreti donesu.¹⁰ Preciznije veliki vezir je 1578. godine od Barbariga zahtijevao da mu se iz Venecije dostave serije portreta svih osmanskih sultana. Kako je *bailo* Barbarigo bio indolentan na zahtjeve Sokolovića, pravdajući se da postojeći portreti nisu autentični i da su bezvrijedni, veliki vezir je poslao direktno pismo Mletačkoj republici sa zahtjevom da se naslikaju novi sultanski portreti. Nije trebalo dugo da senat zapovijedi izradu novih portreta o čemu obavještava Barbarigu novembra 1578. godine, a iz drugog dokumenta saznaje se da se mletački brod sa sultanskim portretima zaputio prema Istanbulu 5. septembra 1579. godine.¹¹

Bliska saradnja osmanskog dvora i venecijanskih umjetnika otkriva također još nešto – naručiocu su insistirali na što vjernijem portretisanju. Tome ide u prilog i anegdota s jednim neznanim venecijanskim slikarem koji je po završetku portreta sultana isti pokazao Mehmed-paši Sokoloviću što je potonji odobrio rekavši “dobro, dobro”.¹² Prema svemu sudeći Sokolović je bio vodeći protagonista promicanja portreta sultana u službi kulturalne politike.¹³ Nije poznato da li je veliki vezir Mehmed-paša pozirao italijanskim slikarima, ali je neosporno da su se inozemni

¹⁰ Gülru Necipoğlu, “The Serial Portraits of Ottoman Sultans in Comparative Perspective”, ur. Ayşe Orbay, *The sultan’s portrait: picturing the House of Osman*, Istanbul, İşbank, 2000, 37-40.

¹¹ Ibid, 38.

¹² Nassim Ellie Rossi, *Italian Renaissance Depictions of the Ottoman Sultan: Nuances in the Function of Early Modern Italian Portraiture*, doktorska teza, Columbia University Academic Commons (<https://doi.org/10.7916/D8KS6ZSD>) (29.8.2017.), 2013, 143.

¹³ Dakić Uroš, *The Sokollu Family Clan and the Politics of Vizierial Households in the Second Half of the Sixteenth Century*, MA teza, Central European University, Budapest, 2012, 66.

umjetnici nerijetko nalazili u njegovoj blizini, stoga se naslućuje da je mogao nastati “poneki” portret. Dakako to je hipoteza, ali čini se vrlo vjerovatnim da je portret velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića postojao u ondašnjoj Veneciji i da je do njega došao Giovanni Battista Fontana, spomenuti slikar *Armamentarium heroicuma*.

Možda Fontana nije tragao za portretom Sokolovića u Veneciji, jer je vrlo vjerovatno isti već postojao u kući Habsburga. Ferdinand I, otac nadvojvode Ferdinanda II Tirolskog, bio je zasigurno jedan od vodećih evropskih neprijatelja sultana Sulejmana Zakonodavca. Sukobi su se najčešće javljali oko podjele teritorija Mađarske, a prelomni trenutak za obje strane bila je Mohačka bitka koja se odvila 29. augusta 1526. godine nakon koje se Osmanlijama otvorio put prema Centralnoj Evropi. Nakon pokušaja Habsburga da povrate teritorij i navale Osmanlija za daljim proširenjem, poput opsade Beča 1529. godine, uslijedilo je krhko razdoblje mira.

Ratovi između Habsburga i Osmanlija nisu vođeni isključivo pješadijom, konjicom ili topovima, nego i diplomatijom. Sa željom da odobrovolji sutlana i diplomatskim putem dijelom povрати izgubljeni teritorij, Ferdinand I u Konstantinopolj šalje Ogiera Ghiselina de Busbecqa, flamanskog pisca i travara koji je bio u dugogodišnjoj službi Habsburga. Većeg diplomatskog uspjeha Busbecq nije imao dok se na mjestu velikog vezira nalazio Rustem-paša. Promjena se osjetila čim je na poziciju 1561. godine došao Semiz Ali-paša¹⁴ što je vidljivo iz sporazuma potpisanog naredne godine u Beču.¹⁵

Pored Busbecqa u osmanskoj prijestolnici je od 1555. do 1559. godine boravio Melchior Lorck, renesansni slikar dansko-njemačkog porijekla.¹⁶ Tokom svog boravka napravio je na stotine crteža i grafika koji su kasnije za mnoge u Evropi postali jedini prozor u svijet “neprijatelja”. Prava vrijednost ostavštine Melchiora Lorcka, koga pojedini autori nazivaju *uomo universale*,¹⁷ jeste izbjegavanje karikaturizacije,

¹⁴ Ogiera Ghiselina de Busbecqa je imao veoma pozitivno mišljenje o Semiz Ali-paši za koga kaže da je “veoma inteligentan, i [...] dobroćudan”, u originalu “delightfully intelligent and, [...] by no means lacking in humanity”, Edward Seymour Forster, *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq: Poems*. LSU Press, 2005, 63.

¹⁵ Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World around it*, I.B.Tauris, 2005, 38; Selcuk Aksin Somel, *The A to Z of the Ottoman Empire*, Rowman & Littlefield, 2010, 280.

¹⁶ *Melchior Lorck*, Erik Fischer et al., Vol. 1, Copenhagen, Vandkunsten Publishers, 2009, 63.

¹⁷ *Ibid*, 7.

šematizacije i prikazivanja “onog drugog” u cilju negativne propagande. Zapravo moglo bi se kazati da je ušao u svijet “tuđina” i zabilježio ga onakvim kakav on jeste, bez skrivenih intencija.¹⁸ Iz ovog razdoblja čuvena su dva djela, portret sultana Sulejmana Zakonodavca i veduta Istanbula.¹⁹ Vрати li se na glavnu temu, portret Mehmed-paše Sokolovića, logično je upitati – da li je Melchior Lorck portretisao Sokolovića? Nažalost preciznog odgovora nema, odnosno nema sačuvanog portreta. U vrijeme Lorckovog boravka u Konstantinopolju Mehmed-paša je obavljao dužnost trećeg vezira i tek će šest godina po Lorckovom odlasku biti imenovan za velikog vezira, ali to ne znači da se nisu sreli. Hipotezu podupiru obojica, i Lorck i Sokolović. Prvi je crtežom bilježio sve što je vidio, a drugi je volio biti blizu umjetnika.²⁰ Ne elaborirajući argumente za i protiv hipoteze, ali čini se da nije daleko istini da je Melchior Lorck napravio portret Mehmed-paše Sokolovića kojeg je s ostalim djelima donio u Beč. Važnije od spekulacije jeste potvrda da je evropski umjetnik boravio u osmanskoj prijestolnici i da je imao mogućnost nacrtati budućeg velikog vezira. Ovaj hipotetički Lorckov portret mogao je koristiti Giovanni Battista Fontana tokom nastanka *Armamentarium heroicuma*. Bez obzira na izvor, odnosno uzor svoga portreta, Fontana je skoro pa sigurno došao do portreta velikog vezira Sokolovića u Veneciji ili u Beču.

ORUŽJE ATRIBUIRANO MEHMED-PAŠI SOKOLOVIĆU

Kako je *Armamentarium heroicumu* primarno katalog privatne kolekcije oružja Ferdinanda II, onda i portret Mehmed-paše Sokolovića ima sekundarnu ulogu. Portret u biti služi kao potvrda porijekla oružja, u ovom slučaju kacige, buzdovana i sablje velikog vezira. Oružje za koje se vjeruje da je pripadalo Sokoloviću nalazilo se u posebnoj prostoriji tirolskog nadvojvode – *Türkenkammerl* – namijenjenoj samo za osmansko oružje.²¹

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Mikael Bøgh Rasmussen, “Enemy Enticements: A Habsburg Artist in Süleyman’s Capital City”, *MARE NOSTRUM? Navigating Mediterranean Crosscurrents in Spanish Poetry*, posebno izdanje *Caliopé: Journal of the Society for Renaissance and Baroque Hispanic Poetry*, 19.1, ur. Elizabeth B. Davis i Elizabeth R. Wright, 2014, 159-195.

²⁰ Emine Fetvacı, *Picturing History at the Ottoman Court*. Indiana University Press, 2013, 108.

²¹ Barbara Karl, “On the Crossroads: Habsburg Collecting of Objects from the Islamic World 16th and 17th Centuries”, *Ars Orientalis*, vol. 42, 2012, 122.

Čini se da je, u odnosu na portret, seciranje i raščlamba oružja dosta jasnija. Na portretu Mehmed-paše Sokolovića, s njegove desne strane kod nogu, nalazi se kaciga za koju se vjerovalo da mu je pripadala. Nije poznato kako je Ferdinand II došao u posjed kacige kao ni ostalog oružja, te na koji način su uvršteni u njegovu kolekciju. Vrlo vjerovatno da su Habsburzima dospjeli u vidu poklona jer se zna da je Ogier de Busbecq za Maksimilijana II prikupljao ovakve predmete.²² Obzirom da se zbirka Ferdinanda II danas nalazi u bečkom Kunsthistorisches muzeju za jednu od kaciga navodi se da je pripadala upravo Mehmed-paši Sokoloviću.²³ Procjenjuje se da kaciga datira iz šezdesetih godina XVI stoljeća, a tipološki se identifikuje kao *şıřak* kaciga načinjena od čelika i srebra s djelimičnom pozlatom. Ukrašena je pozlaćenim kaligrafskim ispisima Kur'ana i Božijeg imena Allah, te floralnom dekoracijom. Kaciga svjedoči veliko zanatsko majstorstvo i čini se da nema nikakve dileme da je pripadala nekome visoko rangiranom u osmanskoj vojsci – Mehmed-paši Sokoloviću. Usporedbom kacige na portretu iz *Armentarium heroicuma* i kacige iz Kunsthistorisches muzeja očigledna je dosljednost u detaljima, tako da se bez pogovora može kazati da je riječ o istoj. Kaciga koja se atribuirala Sokoloviću spada u najfinije primjerke osmanske umjetnosti oklopa, zlatarstva i draguljarstva te je vjerovatno nastala u sultanskoj dvorskoj radionici.²⁴ Ovoj skupini pridružuju se tipološki istovjetne kacige koje se također datiraju u drugu polovinu XVI stoljeća poput kaciga u Metropolitan muzeju u Njujorku, Topkapı Sarayı muzeju, State Hermitage muzeju i Kremlin Aromory muzeju.²⁵

Portretisani Sokolović ima opasanu sablju u futroli. Obzirom da je skirvena iza kaftana ne uočavaju se fini detalji koji bi zasigurno zabljesnuli da je izvučena. Uvidom u kolekciju Kunsthistorisches muzeja tri sablje su slične onoj s portreta. Za jednu se navodi da je pripadala sul-

²² Ibid, 116.

²³ Inv. broj: Hofjagd – und Rüstkammer, C 159 (<https://www.khm.at/objektdb/detail/373691/?offset=11&lv=list>) (29.8.2017.).

²⁴ David G. Alexander et al, *Islamic Arms and Armor in The Metropolitan Museum of Art*, Metropolitan Museum of Art, 2015, 97.

²⁵ Metropolitan muzeju u Njujorku (Inv. broj: 04.3.456a), Kunsthistorischen muzeju (nekada pripadala poljskom kralju Stephanu Báthoryu, Inv. broj: Hofjagd – und Rüstkammer, A 609), Topkapı Sarayı muzeju (Inv. broj: 1/798, 2/1192), State Hermitage muzeju (Inv. broj: 1258, Inv. broj: 1556) i Kremlin Aromory muzeju (Inv. broj: OR-118, Inv. broj: 163), vidjeti u: David G. Alexander et al, *Islamic Arms and Armor in The Metropolitan Museum of Art*, 98.

tanu Sulejmanu Zakonodavcu,²⁶ tako da se ona može eliminisati iz užeg izbora. Preostale dvije ne razlikuju se po formi, pripadaju tipu osmanske *kılıç* sablje. Po dekoraciji jedna se izdvaja bogatijim ukrasima,²⁷ ali se ipak čini da je ona druga, s oskudnijim detaljima i bez rubina, bila inspiracija za sablju na portretu, odnosno da je prema vjerovanju pripadala Mehmed-paši Sokoloviću.²⁸

U tirolskoj zbirci oružja Ferdinanda II nalazio se buzdovan koji je pripisivan Mehmed-paši Sokoloviću i koji je svoje mjesto našao na njegovom portretu. Zbog manjka podataka ne zna se da li se ovaj buzdovan i danas nalazi u zbirci Kunsthistorisches muzeja. Ipak analizirajući buzdovan s portreta zaključuje se da je riječ o tipu buzdovana nastalom u drugoj polovini XVI stoljeća,²⁹ jer je glava buzdovana još uvijek velika, dubina ureza između pera smanjuje se što je bila glavna odlika buzdovana nastalog s kraja ovog stoljeća.

O PORTRETU FERHAD-PAŠE SOKOLOVIĆA, OSMANSKOG VOJSKOVOĐE I BEGLERBEGA

Izvori i znanstvene studije govore mnogo o životu i liku Ferhad-paše Sokolovića. No datum njegova rođenja, kao ni podaci o ranoj životnoj dobi nisu poznati.³⁰ Potomak je ugledne porodice čiji su članovi imali značajnu ulogu u historiji Osmanskog carstva, te se stoga može pretpostaviti da je zalaganjima Mehmed-paše Sokolovića, njegova rođaka koji je tada bio u vrhu osmanske hijerarhije, još kao jako mlad došao na osmanski dvor.³¹ Po svršetku obrazovnog procesa obnašao je svoju prvu funkciju, i vremenom postao jedna od uglednijih osoba Carstva, dospjevši do pozicije beglerbega – najvišega čina u osmanskoj vojsci.

²⁶ Inv. broj: Hofjagd – und Rüstkammer, A 134 (www.khm.at/de/object/8fc113f213/), (29.8.2017.).

²⁷ Inv. broj: Hofjagd – und Rüstkammer, C 102 (www.khm.at/de/object/c62b590e56/), (29.8.2017.).

²⁸ Inv. broj: Hofjagd – und Rüstkammer, A 1337 (www.khm.at/de/object/4b1da4c786/), (29.8.2017.).

²⁹ Lijep primjerak buzdovana iz XVI stoljeća koji nalikuje onom s portreta Mehmed-paše Sokolovića nalazi se u Metropolitan muzeju (Inv. broj: 14.25.1330), (www.metmuseum.org), (29.8.2017.).

³⁰ Elma Korić, *Životni put prvog beglerbega Bosne: Ferhad-paša Sokolović* (1530-1590), 37.

³¹ Ibid.

Kao zasebna grana likovne umjetnosti portret se razvija u doba renesanse, kada postaje čest motiv u grafici, slikarstvu i kiparstvu. No praksa prikazivanja lica, poprsja ili pak cijele figure portretirane osobe, datira još iz drevnog Egipta. Ipak, ova praksa nije u istoj mjeri bila svojstvena umjetnicima iz islamskoga svijeta, u formalno-sadržajnom značenju kakvo je osobeno evropskim likovnim umjetnostima, pa stoga i prikazi vladara i drugih velikodostojnika islamskoga svijeta nisu zabilježeni u istom broju. Ta se činjenica može vezati uz prepoznavanje portreta kao ploda samoljublja što se protivi islamskim načelima. Izraženija praksa izrade portreta se razvija za vrijeme osmanskih sultana, s portretiranjem samih sultana, što započinje osamdesetih godina XV stoljeća, s portretom sultana Mehmeda Fatiha³² koji se pripisuje Šiblizade Ahmedu, odnosno Sinan Beyu, i traje sve do potkraj XIX stoljeća.³³ Serije portreta nastalih u tom periodu radili su umjetnici s osmanskog dvora koji su bili povezani u skupinu *Ehl-i Hiref*.³⁴ Portreti su izrađivani u stilu tradicije minijaturnog slikarstva, s izraženim fizičkim obilježjima, i na vrlo realističan način. No poznato je i to da su naručivani i od zapadnih majstora slikarstva koje su sultani nerijetko pozivali na dvor. Sam sultan Fatih je na svome dvoru angažirao mnoge evropske slikare³⁵ koji su i dali najveći doprinos u razvoju ove grane umjetnosti kod Osmanlija.³⁶

No nisu svi evropski majstori slikarstva koji su izrađivali portrete sultana imali priliku boraviti na dvoru. Pozivajući se na nemali broj autora, Banu Mahir – ugledna turska povjesničarka umjetnosti – navodi da je serija od jedanaest portreta, osmanskog moreplovca i slikara Hajdar

³² Poznati portret sultana Mehmeda Fatiha na kojemu miriše ružu u svojoj desnoj ruci. Šezdesetih godina XV stoljeća u Firenci je izrađen jedan od prvih portreta sultana Fatiha, rađen u grafičkoj tehnici bakrorez. Ovom portretu Sultana s aždajom na glavi pridodan je natpis *El Gran Turco* (Veliki Turčin), vidi: Serpil Bağcı et al., *Osmanlı resim sanati*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığđ, İstanbul, 2006, 32; Među najuspjelije portrete sultana Fatiha neki povjesničari umjetnosti ubrajaju onaj u medaljonu kojeg je izradio Costanzo de Ferrara.

³³ Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012, 151.

³⁴ Zeren Tanındı, "Transformation of Words to Images: Portraits of Ottoman Courtiers in the "Dîwâns" of Bâkî and Nâdir", *RES: Anthropology and Aesthetics*, No. 43, Islamic Arts (Spring, 2003), 131.

³⁵ Serpil Bağcı et al., *Osmanlı resim sanati*, 34. Danas su nam poznata mnoga takva imena: Gentile Bellini (u. 1507), Bartolomeo Bellano (u. 1496), Costanzo da Ferrara (Costanzo de Moysis) (u. poslije 1524).

³⁶ Ibid.

Reisa – čiji je pseudonim Nigari – služila kao predložak u ikonografskom smislu u pripremi bakroreznih portreta objavljenih 1575. godine u knjizi Paolo Giovia (u.1552), naslova *Elogia*.³⁷ Autorica smatra da je serija ovih portreta, među kojima navodi i portrete dvojice evropskih vladara: Franje I³⁸ i Karla V,³⁹ a koji se do danas nisu očuvali, do Giovia stigla 1543. godine, posredstvom Hajredina Barbarose (u. 1546), tadašnjeg vrhovnog zapovjednika osmanske mornarice, koji ih je predao nekom talijanskom moreplovcu, a ovaj ih uručio Gioviu.⁴⁰ Portreti osmanskih sultana i drugih moćnika Carstva koje su izrađivali evropski majstori slikarstva mogli su nastati na osnovu ovakvih i sličnih predložaka. Također, mnogi su evropski slikari i umjetnici u različitim organizacijama ili izaslanstvima putovali u osmansku prijestolnicu i bili u blizini dvora ili pak pojedinaca koji su ondje pripadali. Konačno, postoji i bliska veza serije poznatih portreta osmanskih sultana i državnika koje je izradio Dominicus Custos, s putovanjima Georga Wickgrama – autora pomenu-tih portreta, u osmansku prijestolnicu.⁴¹

Osim portreta sultana, izrađivanih od strane evropskih majstora slikarstva i osmanskih slikara s dvora, izrađivani su i portreti drugih velikodostojnika Carstva, kakvi su bili veliki veziri i paše, a među njima i Ferhad-paša Sokolović (sl. 4). Portret Ferhad-paše Sokolovića dio je serije portreta kraljeva, knezova, državnika, vojskovođa i velikih trgovaca XVI stoljeća, sadržanih u zbirci portreta pod naslovom *Atrium Heroicum*, poznatoga gravera iz druge polovice XVI i prve decenije XVII stoljeća Dominicusa Custosa. Knjiga se sastoji od četiri dijela, a Ferhad-pašin portret, zajedno s još deset ostalih, sadržan je u prvome dijelu koji prikazuje *nezapadnjačke vladare i prinčeve barbare*. U zbirci je sadržan ukupno stotinu sedamdeset jedan portret, i s izuzetkom portreta engleske kraljice Elizabete I (u. 1603), jer samo prikazuje onodobne moćnike – muškarce. Zbirka je objavljena 1600. godine u Augsburgu, u gradu u kojem se tada nalazila najslavnija škola grafike, upravo pod vodstvom Dominicusa Custosa.⁴² Do danas najstarija poznata grafička

³⁷ Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, 151-152.

³⁸ Francuski kralj (u. 1547).

³⁹ Rimsko-njemački car (u. 1558).

⁴⁰ Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, 152.

⁴¹ Bildnis des Ferat Bassa, (<http://www.portraitindex.de/documents/obj/33700074>) (5.9.2017.).

⁴² Harold J.L. Wright, "Some Masters of Engraving: Lecture III: Some Portrait Engravers of the Seventeenth Century", *Journal of the Royal Society of Arts*, Vol. 87, No. 4530 (September 15th, 1939.), 1104; I Franz Grenacher u svome

tehnika jeste drvorez, a bakrorez – otiskivanje gravura sa bakrene ploče na papir, “druga važna grafička tehnika ranoga novoga vijeka”,⁴³ širi se od pedesetih godina XV stoljeća. Upravo su ovom potonjom grafičkom tehnikom rađeni portreti iz zbirke *Dominicusa Custosa*.

Kako vidimo i čitamo iz samog natpisa na grafičkom listu (lat. *inventor; oris* m. izumitelj, pronalazač, začetnik), kompoziciju je osmislio Georg Wickgram Spirensis, iz drevnoga carskog grada Speyer u Njemačkoj, što je jasno iz njegova pridjevka (sl. 2). Također, iz istog natpisa čitamo da ju je izradio Dominicus Custos (lat. *exc.*, *excud.*, *excudit*: otisnuo). Potonja kratica obično se nalazi na grafičkome listu uz tiskarovu signaturu.

(sl. 2) Georg Wickram spirensis invent. Domic(s). Custodis. excud
Georg Wickram Spirski⁴⁴ osmislio, Dominicus Custos izradio

Natpis je smješten u donjem dijelu slike, u sredini, na ploči koja je blago podrezana,⁴⁵ dimenzija 197x143 mm. Danas se portret čuva u Germanskom nacionalnom muzeju u Nirnbegu (*Germanisches Nationalmuseum*), u grafičkoj kolekciji, pod brojem 9948.

Ako portret Ferhad-paše usporedimo s drugim portretima istoga autora, jasno je da simboli koji se javljaju uz njihove portrete slijede uobičajenu i uvriježenu tradiciju prikazivanja. Sam portret smješten je u ovalnom okviru, ukomponiranom u arhitektonski okvir. Na samom vrhu ovog rama, s obje strane, postavljene su dvije jabuke. Jabuka je čest motiv u slikarstvu, a pretpostavlja se da su ga rani kršćanski umjetnici

radu spominje *Dominicusa Custosa*, iz Antwerpa, kao gravera u Augsburgu 1560., referirajući se na rad Wilhelma Bonackera, vidi: Franz Grenacher, “Guide to the Cartographic History of the Imperial City of Augsburg”, *Imago Mundi*, Vol. 22 (1968), 88

⁴³ Milan Pelc, “Grafika”, Digitalno izdanje “Leksikona Marina Držića”, (<http://leksikon.muzej-marindržic.eu/grafika/>) (9.9.2017.).

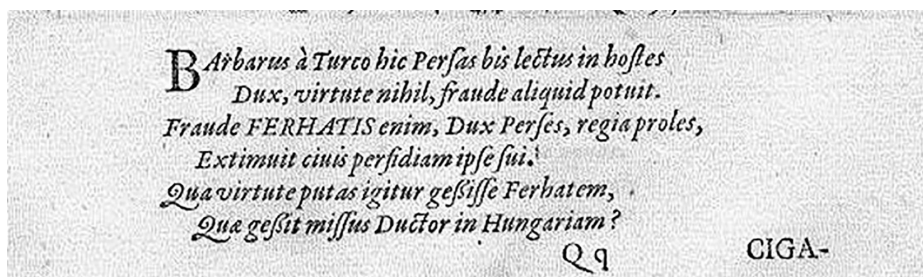
⁴⁴ Tj. Speyer u Njemačkoj.

⁴⁵ Za više pojedinosti vidjeti web stranicu: <http://www.portraitindex.de/documents/obj/33700074> (30.8.2017.).

preuzeli s klasične slike o zlatnoj jabuci u vrtu Hesperida.⁴⁶ Zbog svoga oblika označava i sveukupnost; simbol je ovozemaljskih želja i uživanja.⁴⁷ Zlatne su jabuke, također, i “atribut personificiranog opreza”.⁴⁸ Ovaj je motiv također zastupljen na prikazima portreta osmanskih sultana, a koji se prvi put susreće na portretima izrađenim u posljednoj četvrtini XVI stoljeća.⁴⁹ Što se pak tiče jabuke, odnosno kugle koju u ruci drže sultani, Banu Mahir smatra da je preuzeta iz turske mitologije, gdje postoji vjerovanje da se nasred svijeta nalazi stablo Crne šljive (lat. *Syzygium cumini*), koje je zapravo stablo jabuke, a vladar koji ju bude posjedovao, posjedovat će i cijeli svijet.⁵⁰

Iznad ovalnog okvira, i natpisa FERAT BASSA, postavljen je lik s podignutim kažiprstom lijeve ruke, dok u desnoj ruci ima podignutu sablju. Sablja, odnosno mač, su “vojnikovo oružje u mnogim pripovjednim (narativnim) temama”.⁵¹ A jednako tako mač je simbol vlasti i pravde. Oko ovala u koji je uramljen portret Ferhad-paše postavljeno je različito oružje i ratnička oprema: koplja, štitovi, strijele u tobojcima i sjekire.

Ferhat-paša je prikazan u poluprofilu, s prikazom glave i poprsja, vjerovatno u poznijim godinama života. Na glavi ima turban, i odjeven je u odjeću karakterističnu za vrijeme i sloj društva kojem je pripadao.

(sl. 3) Natpis smješten ispod grafičkog lišta, autora Marcusa Henninga

⁴⁶ James Hall, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Zagreb, Školska knjiga, 1998, 131.

⁴⁷ J. E. Cirlot, *A Dictionary of Symbols*, Rotledge, London, 1962, 14.

⁴⁸ James Hall, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, 131.

⁴⁹ Banu Mahir, “Elinde Altın Küre (Kızıl Elma) Tutan Osmanlı Sultan Portreleri”, *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, (4-7 Kasım), Ankara, 1997, 95.

⁵⁰ Ibid, 96. Zanimljivo je da latinska riječ *malum* označava jabuku i zlo.

⁵¹ James Hall, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, 190.

Prijevod teksta smještenog ispod grafičkog lista, autora Marcusa Henninga iz Augsburga (sl. 3).⁵²

*Ovaj tuđinac od Turaka dva puta izabran za vojskovođu
protiv Perzijanaca neprijatelja,
ništa nije postigao vrlinom, a nešto je mogao prijevarom.
Naime, zbog FERHATOVE prijevare, vojskovođa Perzijanac,
kraljevski potomak,
sâm se uplašio nepoštenja svojega građanina.
Misliš li, dakle, da se Ferhat vodio ovom vrlinom,
kojom se vodio kao vojskovođa poslan u Hungariju?*

(sl. 4) Dominicus Custos i Georg Wickgram, *Portret Ferhad-paše Sokolovića*, bakrorez, 197x143 mm, 1566./1590. Germanski Nacionalni muzej, Nirnberg, grafička kolekcija, K 9948

⁵² Za prijevod latinskog teksta zahvalnost dugujem dr. sc. Dragi Župariću, izv. prof. na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.

UMJESTO ZAKLJUČKA O DVA PORTRETA

Odnos između država Evrope i Osmanskog carstva najčešće se promatra kroz političku historiju zasnovanu na analizama pisanih dokumenata, dok se malo mjesta ostavlja drugačijim historijskim izvorima. Dobar primjer zapostavljenih alternativnih dokumenata jesu umjetnička djela koja odlično mogu poslužiti u rekonstrukciji odnosa između Istoka i Zapada. Za primjer uzmimo portret Mehmed-paše Sokolovića koji je dugo prisutan u literaturi kao vizualni materijal uz prikaz životopisa ovog čuvenog osmanskog velikog vezira, ali nikada nije ušao u uže razmatranje. Da umjetničko djelo sadrži višeslojnost, te da nije puki *l'art pour l'art*, svjedoči ovaj portret koji pomaže u oživljavanju najfinijih detalja diplomatskih odnosa Osmanlija i Habsburga, osmanskog umjetničkog senzibiliteta, odnosno habsburške kolekcionarske tradicije. Analizom opće društvene zbilje, služeći se analogijom, došlo se na korak do zaključka da je dobro poznati portret Mehmed-paše uistinu stvarni prikaz ovog Sokolovića. Da portret Mehmed-paše nije izuzetak u prilog ide portret drugog Sokolovića, Ferhat-paše. Upravo na ovom likovnom ostvarenju pokazuju se mogućnosti metodologije historije umjetnosti kao još jednog naučnog aparata koji pomaže u razumijevanju odnosa Osmanlija i Habsburga.

ANALYSING THE PORTRAITS OF MEHMED PASHA
AN FERHAD PASHA SOKOLOVIĆ*Abstract*

The relationship between the European West and the Ottoman East has been frequently analysed through political history, but not much attention has been paid to an analysis of their mutual cultural policies. A clear example of this are portraits of Ottoman personalities painted by European artists, the most famous being the portrait of Sultan Mehmed II by the Venetian painter Gentile Bellini. In addition to the sultans, various portraits of sultans' wives, members of the royal family and the royal entourage were painted across Europe. This paper focuses on the portraits of two of the leading Ottomans of the 16th century –

Mehmed Pasha Sokolović and Ferhat Pasha Sokolović. In addition to artistic, formal and structural analysis, the paper wishes to elucidate on art history as an under-utilised tool for reconstructing social and political reality of the relationship between European states and the Ottomans.

Key words: Mehmed Pasha Sokolović, Ferhat Pasha Sokolović, portrait painting, Ottomans, Europe.

LITERATURA

- Alexander, David G. et al, *Islamic Arms and Armor in The Metropolitan Museum of Art*, Metropolitan Museum of Art, 2015.
- Bağcı, Serpil et al., *Osmanlı resim sanatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul, 2006.
- Belozerskaya, Marina, *Luxury Arts of the Renaissance*, Getty Publications, 2005.
- Cirlot, J.E., *A Dictionary of Symbols*, Rotledge, London, 1962.
- Dakić, Uroš, *The Sokollu Family Clan and the Politics of Vizierial Households in the Second Half of the Sixteenth Century*, MA teza, Central European University, Budapest, 2012.
- Faroqhi, Suraiya, *The Ottoman Empire and the World around it*, I.B.Tauris, 2005, 38; Selcuk Aksin Somel, *The A to Z of the Ottoman Empire*, Rowman & Littlefield, 2010.
- Fetvacı, Emine, *Picturing History at the Ottoman Court*, Indiana University Press, 2013.
- Forster, Edward Seymour, *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq: Poems*, LSU Press, 2005.
- Grenacher, Franz, "Guide to the Cartographic History of the Imperial City of Augsburg", *Imago Mundi*, Vol. 22, 1968.
- Hall, James, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Zagreb, Školska knjiga, 1998.
- Hammer, Heinrich, *Die Entwicklung der barocken Deckenmalerei in Tirol*, Strassburg, 1912.
- Hirn, Josef, *Erzherzog Ferdinand II. von Tirol: Geschichte seiner Regierung und seiner Länder*, vol. 1. Innsbruck, 1885.
- Karl, Barbara, "On the Crossroads: Habsburg Collecting of Objects from the Islamic World 16th and 17th Centuries", *Ars Orientalis*, vol. 42, 2012.

- Korić, Elma, *Životni put prvog beglerbega Bosne: Ferhad-paša Sokolović (1530-1590)*, Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu, 2015.
- Erik Fischer et al., *Melchior Lorck*, Vol. 1, Copenhagen, Vandkunsten Publishers, 2009.
- Mahir, Banu, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Mahir, Banu, "Elinde Altın Küre (Kızıl Elma) Tutan Osmanlı Sultan Portreleri", *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, (4-7 Kasım), Ankara, 1997.
- Necipoğlu, Gülru, "The Serial Portraits of Ottoman Sultans in Comparative Perspective", ur. Ayşe Orbay, *The sultan's portrait: picturing the House of Osman*, İstanbul, İşbank, 2000.
- Pelc, Milan, "Grafika", Digitalno izdanje "Leksikona Marina Držića", (<http://leksikon.muzej-marindržic.eu/grafika/>) (9.9.2017.)
- Rasmussen, Mikael Bøgh, "Enemy Enticements: A Habsburg Artist in Süleyman's Capital City", *MARE NOSTRUM? Navigating Mediterranean Crosscurrents in Spanish Poetry*, posebno izdanje *Caliope: Journal of the Society for Renaissance and Baroque Hispanic Poetry*, 19.1, ur. Elizabeth B. Davis i Elizabeth R. Wright, 2014.
- Rossi, Nassim Ellie, *Italian Renaissance Depictions of the Ottoman Sultan: Nuances in the Function of Early Modern Italian Portraiture*, doktorska teza, Columbia University Academic Commons (<https://doi.org/10.7916/D8KS6ZSD>) (29.8.2017.)
- Tanındı, Zeren, "Transformation of Words to Images: Portraits of Ottoman Courtiers in the "Dîwâns" of Bâkî and Nâdir", *Res: Anthropology and aesthetics* 43 (Spring 2003), The University of Chicago Press Journals.
- Von Derschau, Hans Albrecht, *Verzeichniss der seltenen Kunst-Sammlungen [...]*, Schmidmer, 1825.
- Von Notzing, Jakob Schrenck, *Augustissimorum imperatorum, serenissimorum regum, atque archiducum, illustrissimorum principum, nec non comitum, baronum, nobilium aliorumque clarissimorum virorum ... verissimae imagines, et rerum ab ipsis domi, forisque gestarum succinctae descriptiones...* Innsbruck, Ioannes Agricola [Hans Baur], 1601.
- Von Notzing, Jakob Schrenck, *Der Aller Durchleuchtigsten und Grossmächtigen Kayser [...] Königen und Ertzhertzen*, Augsburg, Daniel Baur, [1603.]
- Wright, Harold J.L., "Some Masters of Engraving: Lecture III: Some Portrait Engravers of the Seventeenth Century", *Journal of the Royal Society of Arts*, Vol. 87, No. 4530 (September 15th, 1939.)

INTERNET

<http://www.sothebys.com/en/auctions/2013/arts-of-the-islamic-world-113220.html#&page=all&sort=lotSortNum-asc&viewMode=list&lot=146&scroll=35277> (29.8.2017.).

<https://www.khm.at/en/visit/collections/imperial-armoury/history-of-the-collection/> (29.8.2017.)

<https://www.khm.at/objektdb/detail/373691/?offset=11&lv=list> (29.8.2017.)

www.khm.at/de/object/8fc113f213/ (29.8.2017.)

www.khm.at/de/object/c62b590e56/ (29.8.2017.)

www.khm.at/de/object/4b1da4c786/ (29.8.2017.)

www.metmuseum.org (29.8.2017.).

<http://www.portraitindex.de/documents/obj/33700074> (5.9.2017.)